

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΙΔΕΑΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΟΠΟΙΗΣΕΩΣ

ΑΡΕΤΗ ΤΟΥΝΤΑ-ΦΕΡΓΑΔΗ

Η ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης¹ ανάγεται σε μακρινές εποχές και η μορφή της –πολιτική, θρησκευτική, ηθική, οικονομική– ποικίλλει εξελικτικά από τους πολιτικοκοινωνικούς θεσμούς που επισφραγίζουν κάθε ιστορική περίοδο. Πρώτη εμφανίζεται η έννοια της «πολιτικής ενότητας», έννοια που η Ρώμη κληροδότησε στους ευρωπαίους. Με την ιδέα της ενότητας της Ευρώπης ασχολούνται οι ευρωπαϊκές θεωρίες στη διάρκεια των αιώνων που ακολουθούν προπαρασκευάζοντας με τον τρόπο αυτό την οικοδόμηση της ενωμένης Ευρώπης όπως εμφανίζεται στις μέρες μας.²

Οι εκπρόσωποι αυτών των θεωριών, φιλόσοφοι, ποιητές, πολιτικοί, νομικοί, οικτίζουν για τον κατακερματισμό της Ευρώπης, τους ανταγωνισμούς, τους πολέμους στους οποίους εξαπλώνονται τα ευρωπαϊκά κράτη. Άλλοτε διακηρύττουν πως η ενότητα του ευρωπαϊκού πολιτισμού και της ευρωπαϊκής παιδείας επιβάλλει και επιτρέπει την πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης, άλλοτε προτείνουν τα κατάλληλα μέσα για μια σταδιακή ενοποίηση. Όλα όμως τα σχέδια που καταρτίζονται πηγάζουν από μια βαθειά αντίθεση προς τις χωριστικές τάσεις που επικρατούν στη δεδομένη εποχή, που συντάσσονται ή από μια ανεκπλήρωτη προσπάθεια ενότητας που σημειώθηκε στο παρελθόν ή ακόμα από μια επιθυμία να εκπληρωθεί αυτή στο μέλλον. Και προσβλέπουν στην οργάνωση της παγκόσμιας ειρήνης, αν λάβουμε υπόψη πως η Ευρώπη συγχέοταν τότε με τον πολιτισμένο κόσμο.³

Ο Pierre Dubois, σύγχρονος του βασιλιά της Γαλλίας Philippe le Bel, πρώτος εκφράζει έγγραφα την ευρωπαϊκή ιδέα. Θιασώτης της συγκεντρωτικής μοναρχίας ο Dubois στρέφεται κατά του Πάπα και προτείνει την κατάργηση της κοσμικής του εξουσίας. Παρόλη την προσήλωσή του στον μονάρχη του στο δίλημμα που επικρατούσε τότε «Πάπας ή Αυτοκράτορας», ο Dubois απαντά ότι τα κυρίαρχα κράτη πρέπει να είναι ανεπηρέαστα από τις δυο αυτές δυνάμεις. Υποστηρίζει επίσης «ότι η ειρήνη μεταξύ των κρατών θα εξασφαλισθεί μόνο αν αποτραπεί ο πόλεμος με τα μέτρα που αρμόζουν σε κάθε περίπτωση και αν οργανωθεί η διεθνής διαιτησία». Και πράγματι προτείνει ένα σχέδιο διεθνούς διαιτησίας όπου η επίλυση των διαφορών θα επιτυγχάνεται με ειρηνικό τρόπο από μια «σύνοδο» (Conseile) στην οποία θα συμμετέχουν λαϊκοί ή εκκλησιαστικοί πρίγκιπες. Τα μέλη της συνόδου θα μπορούν να προσφεύγουν στην Αγία Έδρα.⁴

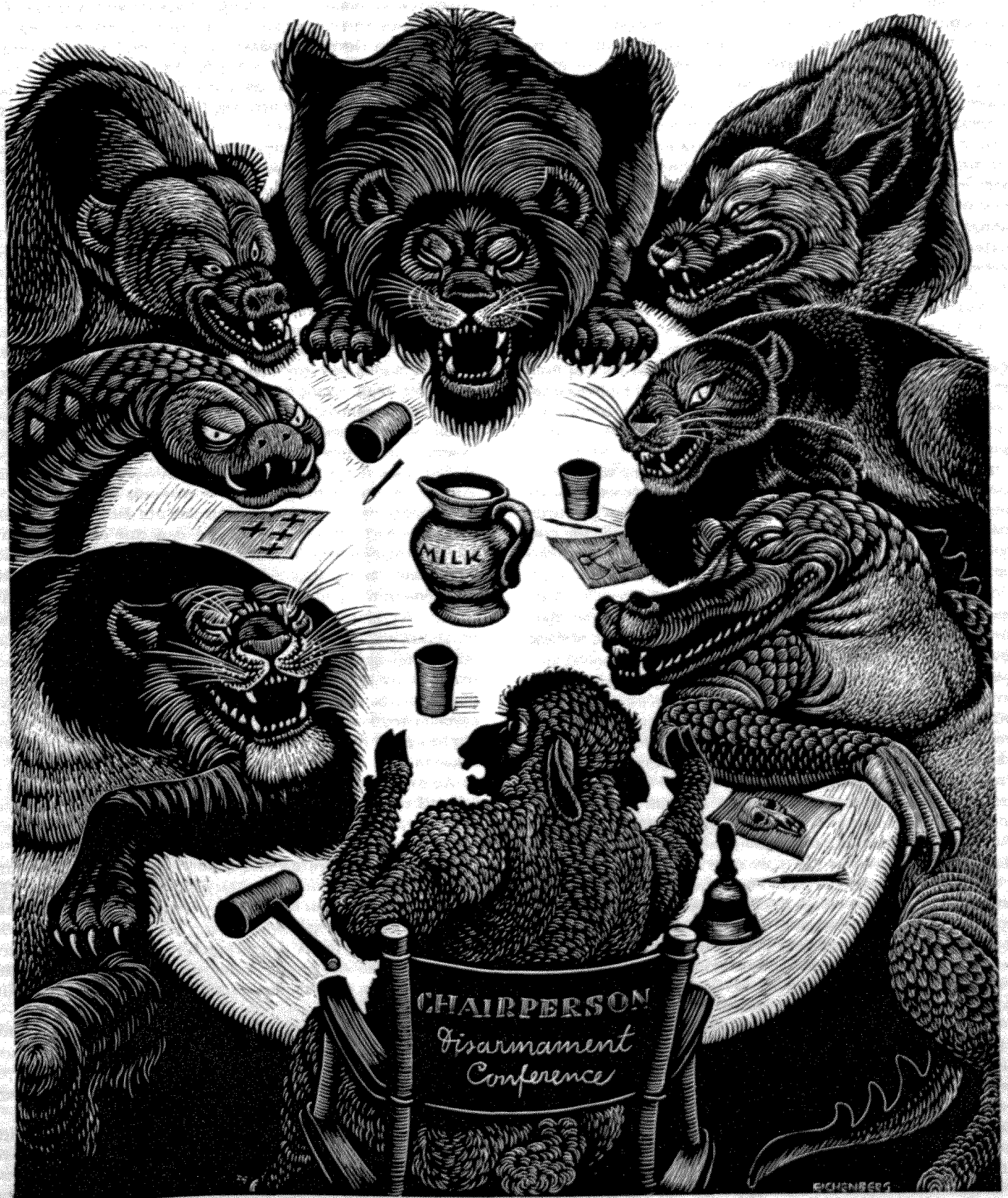
Το σχέδιο του Dubois περιείχε πολλές νεωτεριστικές ιδέες και εξέφραζε μια μεταβατική περίοδο όπου η υποχώρηση του χριστιανισμού δημιουργούσε ένα κενό που έπρεπε να πληρωθεί, όπου τα έθνη που σχηματίζονταν δεν είχαν συναίσθηση της νομικής έννοιας της κυριαρχίας. Γι' αυτό το λόγο δεν βρήκε απήχηση στην εποχή του, παρόλο που τα περισσότερα σχέ-

δια που αναπτύχθηκαν αργότερα και αφορούσαν την ευρωπαϊκή ενοποίηση ήταν άμεσα ή έμμεσα επηρεασμένα από τον Dubois.

Έναν αιώνα περίπου μετά τον Dubois, στα 1453, όταν η Κωνσταντινούπολη εκπορεύεται από τον Μωάμεθ II, η τουρκική απειλή ξαναπαρουσιάζεται έντονη στην Ευρώπη και επιδρά στην αναζωπύρωση του ευρωπαϊκού πνεύματος. Τότε ακριβώς, ο Γάλλος τυχοδιώκτης Antoine Marin υποβάλλει στον Βασιλιά της Βοημίας Georges Podiebrad ένα αξιόλογο αλλά και παράτολμο σχέδιο.⁵ Η αρχή της μη επιθέσεως και η αρχή της αμοιβαίας βοήθειας μεταξύ των κρατών συνιστούσαν ουσιώδεις βάσεις του. Η ειρήνη διασφαλιζόταν με την ίδρυση μιας ευρωπαϊκής συνομοσπονδίας όπου λειτουργούσαν κοινά όργανα, η Συνέλευση και το Δικαστήριο. Προβλεπόταν επίσης ένας ομοσπονδιακός προϋπολογισμός, μια κοινή στρατιωτική δύναμη, μια διαιτητική διαδικασία. Η άρνηση του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου XI να δεχθεί το σχέδιο και η εχθρότητα του Πάπα επέδρασαν καταλυτικά σ' αυτό.⁶

Η πολιτικοκοινωνική κατάσταση της «γεραιάς Ηπείρου» δεν επιτρέπει πάντα την ανάπτυξη ευρωπαϊκών θεωριών. Έτσι η διαίρεση που σημειώνεται στον ευρωπαϊκό χώρο κατά τον XVI αιώνα και που συνιστά βασική αρχή αυτής της περιόδου επιδρά ανασχετικά στη διαμόρφωση καινούργιων αντιλήψεων παρά το γεγονός ότι η Ευρώπη παραμένει μια πολιτιστική κοινότητα. Αντίθετα ο αιώνας που ακολουθεί θα είναι μεστός από ευρωπαϊκές θεωρίες. Ο Emeric Cuce με το βιβλίο του Le Nouveau Cypée εγκαινιάζει τον XVII αιώνα και διακηρύττει ότι φυσική κατάσταση της ανθρωπότητας είναι η ειρήνη κι όχι ο πόλεμος. Προτείνει την ελεύθερη διακίνηση ανθρώπων και αγαθών και πάνω σ' αυτές τις αρχές, την οικονομία δηλ. και την ανταλλαγή, στηρίζει το σχέδιό του για την εγκαθίδρυση της ειρήνης στην Ευρώπη. Η ειρήνη θα οργανωθεί από μια διαρκή συνέλευση που θα εδρεύει στην Βενετία και στην οποία θα συμμετέχουν όλοι οι εκπρόσωποι των χριστιανικών κρατών, ακόμα και της Ιαπωνίας, της Κίνας, της Αιθιοπίας, της Τουρκίας. Το σχέδιο επομένως του Cuce τείνει προς την εξασφάλιση της παγκόσμιας ειρήνης και σ' αυτό συναντάμε πολλές από τις ιδέες που έχουν ήδη εφαρμοσθεί σήμερα.⁷

Λίγο αργότερα, στην εποχή του Ερρίκου IV παρουσιάζεται το «Μεγάλο σχέδιο» (grand dessin) το οποίο βασίζεται στα επτά προσχέδια που ο δούκας του Sully, υποβάλλει στο βασιλιά της Γαλλίας και επισημαίνει την ανάγκη για μια αναδιάρθρωση (remodelage) της Ευρώπης η οποία πρέπει να διαιρεθεί σε δεκαπέντε κράτη. Η ειρήνη εξασφαλίζεται από τα «επαρχιακά συμβούλια» που εδρεύουν στην Βενετία, τη Νυρεμβέργη, το Δάντσιχ και τη Μπολάνια. Ανώτερο αυτών των συμβουλίων είναι το «Χριστιανικό Συμβούλιο» που αποτελείται από σαρά-

EICHENBERG

να μέλη τα οποία αντιπροσωπεύουν τα δεκαπέντε κράτη. Ένας συμμαχικός στρατός χρηματοδοτείται από όλα τα κράτη και εξασφαλίζει το σεβασμό των αποφάσεων των συμβουλίων.⁸

Οι θεωρητικοί σχεδιασμοί που προτείνονται για την ειρήνευση της Ευρώπης δεν είναι ικανοί να αποτρέψουν τους πολέμους που συνεχίζονται σχεδόν αδιάλειπτοι. Ο τριακονταετής πόλεμος (1618-1648) θα οδηγήσει στις Συνθήκες της Βεσφαλίας. Από τις διατάξεις τους θα πηγάζει μια διαφορετική πολιτική και εδαφική διαμόρφωση του ευρωπαϊκού χάρτη και, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με τις ευρωπαϊκές θεωρίες, η ηγεμονία ενός και μόνο κράτους: της Γαλλίας. Γι' αυτό δεν είναι παράδοξο που ένας Άγγλος μετανάστης στην Αμερική, ο William Penn, δημοσιεύει μια πραγματεία σύμφωνα με την οποία οι ηγεμόνες της Ευρώπης πρέπει να συνεννωθούν με ένα διαρκές συμβόλαιο. Βασικό όργανο αυτής της ενώσεως θα είναι μια δαίτα που θα απαρτίζεται από αντιπροσώπους των ευρωπαϊκών χωρών και θα διαθέτει μια ισχυρή στρατιωτική δύναμη, θα στηρίζεται δε στην αρχή της πλειοψηφίας.⁹

Ιδιαίτερη όμως σημασία για την πολιτική φιλοσοφία του XVII αιώνα παρουσιάζουν οι ιδέες του Leibnitz, ο οποίος βλέπει την ευρωπαϊκή ενότητα μέσα από ένα άλλο πρίσμα, ένα σύστημα που αρμόζει στη γενικότερη φιλοσοφία του: τη θεωρεί αναγκαία. Κεντρικό σημείο των θεωριών του Leibnitz αποτελεί η εγκαθίδρυση της ειρήνης ανάμεσα στους καθολικούς που θα διασφαλίζεται με τη σύσταση ενός διεθνούς δικαστηρίου που θα εδρεύει στη Lucerne.¹⁰

Αν και ο επόμενος αιώνας (XVIII) υπήρξε καρποφόρος σε καινούργιες ιδέες που αναφέρονταν σε όλους τους επιστημονικούς τομείς τα ευρωπαϊκά σχέδια που εμφανίστηκαν δεν ήταν πολυάριθμα. Εντούτοις ο αιώνας αυτός χαρακτηρίζεται από τις θεωρίες του αββά de Saint Pierre και του Kant. Την επάνω του Συνεδρίου της Ουτρέχτης (1712-1713) ο αββά de Saint Pierre συντάσσει ένα σχέδιο το οποίο περιλαμβάνει πέντε κεντρικά σημεία: 1) μια αδιάκοπη συμμαχία μεταξύ των κυρίαρχων κρατών, 2) την υποταγή των κρατών στις αποφάσεις μιας γενικής Συνελεύσεως ή «ευρωπαϊκής Σύγκλητος», 3) τη συνδρομή των κρατών στα έξοδα της συμμαχίας, 4) τη συλλογική επέμβαση εναντίον των κρατών που θα παρέβαιναν το σύμφωνο και την ανάληψη από μέρους τους των εξόδων του πολέμου, και 5) την αναθεώρηση του Συμφώνου που θα επιτυγχανόταν με απλή πλειοψηφία. Η ομοφωνία θα ήταν για τις περιπτώσεις που θα μετατρέπονταν τα σύνορα των κρατών μελών της συμμαχίας. Βασικό όργανο του σχεδίου του αββά de Saint Pierre ήταν η «ευρωπαϊκή Σύγκλητος» η οποία απαρτιζόταν από σαράντα μέλη και της αναγνωριζόταν νομοθετική και δικαστική εξουσία. Έδρα της οριζόταν η Ντιζόν ή το Στρασβούργο.¹¹

Οι θεωρίες του αββά de Saint Pierre έγιναν αντικείμενο κριτικής μελέτης από έναν άλλο μεγάλο διανοητή του XVIII αιώνα, τον Jean-Jaque Rousseau. Ο Γάλλος διανοούμενος συνοψίζει τις ιδέες του de Saint Pierre στην ύπαρξη μιας ευρωπαϊκής κοινωνίας που θα βασίζεται σε ένα ομοσπονδιακό σύνταγμα. Η δημιουργία αυτής της κοινωνίας θα είναι δυναμική, θα προέρχεται δηλ. από μια επανάσταση.¹²

Την ίδια περίπου εποχή, στα 1795, δημοσιεύεται το «Φιλοσοφικό σχέδιο διαρκούς ειρήνης» του Kant στο οποίο προτείνεται ένα ειδικό σύστημα για τη διασφάλιση της ευρωπαϊκής ειρήνης. Κοινοί νόμοι που θα διέπουν μια συνομοσπονδία κρατών και κοινή δικαστική βάση αποτελούν τα ουσιαστικότερα σημεία του συστήματος του Kant. Το «Δίκαιο» θα κυριαρχεί στις σχέσεις των ομόσπονδων κρατών και ταυτόχρονα θα συνιστά θεμέλιο για την επίλυση των διαφορών τους.¹³

Οι ανωτέρω θεωρίες του Kant εμφανίζονται στα χρόνια της

γαλλικής επανάστασης η οποία επισφραγίζει το τέλος του XVIII αιώνα και επιφέρει, μαζί με την ναπολεόντια περίοδο που ακολουθεί, ριζικές ανακαταξίες στην εδαφική και πολιτικοκοινωνική δομή της Ευρώπης. Ο κοινός κίνδυνος που αντιμετωπίζουν τα ευρωπαϊκά κράτη από το ναπολεόντιο επεισόδιο συντελεί ώστε οι Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής εκείνης να συμμαχιστούν κατά του Βοναπάρτη. Από τότε αρχίζουν να διαφαίνονται και τα πρώτα σπέρματα συνεργασίας των Μεγάλων Δυνάμεων που μετά την ήττα της Γαλλίας θα οδηγήσουν σε μια πρώτη ουσιαστική προσπάθεια για την οργάνωση της Ευρώπης.¹⁴ Ας σημειωθεί όμως ότι η οργάνωση αυτή οφείλεται κατά ένα μεγάλο ποσοστό και στο γενικότερο ρόλο που διαδραμάτιζε τότε η Ευρώπη σ' ολόκληρο τον κόσμο ως έννοια γεωγραφική και οικονομική.¹⁵

Η συνεργασία των μεγάλων Δυνάμεων που παρατηρείται μετά το 1815 εκφράζεται στο σύστημα της ευρωπαϊκής συμφωνίας, θεμέλια του οποίου αποτελούν τρεις από τις συνθήκες που υπογράφηκαν στα πλαίσια του Συνεδρίου της Βιέννης: η τελική πράξη της Βιέννης, οι Συνθήκες της Ιερής Συμμαχίας και Τετραρχίας. Με την πρώτη συνθήκη οι Μεγάλες Δυνάμεις επέβαλαν τη διατήρηση του παλαιού απολυταρχικού καθεστώτος και καθόρισαν τον ευρωπαϊκό χάρτη στηριζόμενες στην αρχή της νομιμότητας και της ισοροπίας των δυνάμεων. Οι άλλες δυο συνθήκες που υπογράφηκαν λίγους μήνες αργότερα αποσκοπούσαν ουσιαστικά, η μεν πρώτη στη διασφάλιση των ρωσικών συμφερόντων, αφού άλλωστε ήταν έργο του τσάρου Αλέξανδρου του Α', η δε δεύτερη στη συνεργασία των μεγάλων Δυνάμεων για να αναχαιτισθεί ο γαλλικός ιμπεριαλισμός σε περίπτωση αναβιώσεώς του, αλλά και στη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Οι σκοποί που οι Μεγάλες Δυνάμεις έταξαν με την Τετραρχία θα εκπληρώνονταν βάσει του μηχανισμού που καθόριζε το άρθρο 6 της Συνθήκης: πράγματι το άρθρο αυτό προέβλεπε τη σύγκληση συνεδρίων όπου οι Δυνάμεις, Αγγλία, Αυστρία, Ρωσία, Πρωσία θα προσπαθούσαν να χαράζουν κοινή πολιτική γραμμή για να ρυθμίσουν τα μεγάλα προβλήματα που αφορούσαν την Ευρώπη αλλά και όσα αναφύονταν έξω από αυτή. Το σύστημα επομένως της ευρωπαϊκής συμφωνίας δεν επέβαλε καμιά διαρκή οργάνωση και η εγγύηση του καθεστώτος της Βιέννης προέκυπτε από το γεγονός και μόνο ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις κυβερνούσαν τότε την Ευρώπη.¹⁶

Ας τονισθεί ότι η ευρωπαϊκή συμφωνία επέδρασε ώστε να εξελιχθεί το ευρωπαϊκό και διεθνές δημόσιο δίκαιο με την εγκαθίδρυση νομικών κανόνων σε ποικίλα θέματα και την ίδρυση διεθνών δημοσίων υπηρεσιών.¹⁷

Παρά την έλλειψη συγκεκριμένων αρχών, το σύστημα της ευρωπαϊκής συμφωνίας θα εξελιχθεί στη διάρκεια του XIX αιώνα και όταν ακόμα θα επέλθουν εδαφικές ή πολιτικές μεταβολές στον χάρτη της Ευρώπης του 1815, και θα διατηρηθεί μέχρι την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Τα βασικά του χαρακτηριστικά θα εξασθενίσουν σε δύο κρίσιμες ιστορικές φάσεις: μετά τη σύρραξη του 1914-1918 και μετά την οικονομική κρίση του 1929.¹⁸

Η οργάνωση όμως της Ευρώπης που σημειώνεται κατά τον XIX αιώνα δεν αποθαρρύνει την ανάπτυξη θεωριών σχετικών με την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Οι θεωρίες του List ο οποίος γύρω στα 1840 αναλύει την ιδέα της *Mittleuropa*, του Saint-Simon και του Proudhon σηματοδοτούν αυτόν τον αιώνα.

Είναι γεγονός πως το σύστημα της ευρωπαϊκής συμφωνίας όπως εφαρμόστηκε στηριγμένο στις αρχές της νομιμότητας και της ισοροπίας των δυνάμεων, παρέβλεψε το δικαίωμα των λαών για εθνική αποκατάσταση συνέπεια του οποίου ήταν η α-

νάπτυξη δυο νέων ιδεολογικών δυνάμεων: του εθνικισμού και του φιλελευθερισμού.¹⁹ Οι δυνάμεις αυτές εκδηλώνονται έντονα στα 1830 και στα 1848. Εθνικιστικά κινήματα ξεπούν και στην Αυστρία η οποία συναπαρτίζεται από ένα μωσαϊκό εθνοτήτων και ελέγχει τα γερμανικά κρατίδια. Το «σύστημα» Μέττερνιχ βρίσκεται σε αδυναμία να αντιμετωπίσει τα εθνικιστικά κινήματα γι' αυτό και δεν εμποδίζει την ανάπτυξη της έννοιας της *Mittleeuropa*, έννοια που εμφανίζεται για πρώτη φορά στο έργο του *Frederic List*. Ο *List* είναι ο «θεωρητικός μιας εθνικής οικονομίας που θα επιτρέψει σε κάθε λαό να αρخεσθεί στον εαυτό του και του οποίου οι παραγωγικές δυνάμεις-γεωργία, βιομηχανία, εμπόριο θα είναι αλληλέγγυες και θα ισορροπούνται αρμονικά». Ήταν αντίθετος σε μια οικονομία ελεύθερης ανταλλαγής και προσέβλεπε στην οργάνωση ενός εκτεταμένου ομοσπονδιακού κράτους που θα συνιστούσε μια εμπορική ενότητα και θα περιλάμβανε τα μικρά γειτονικά έθνη, Δανία, Ολλανδία, Βέλγιο, Ελβετία. Το κράτος αυτό, κατά τον *List*, θα συνέχιζε το αποικιακό έργο προς το Δούναβη και τη Μεσόγειο, έργο που είχε αρχίσει από την εποχή του Καρόλου VI και της Μαρίας Θηρεσίας.

Οι ιδέες του *List* επηρέασαν αισθητά τον Μέττερνιχ ο οποίος για να καταστείλει τα εθνικιστικά κινήματα που συντάρασαν τότε την Αυστρία, οραματιζόταν να εγκαθιδρύσει στην Ευρώπη έναν εκτεταμένο οικονομικό χώρο.²⁰ Αργότερα, τον Νοέμβριο του 1848, μετά την πτώση του Μέττερνιχ και αφού από την άνοιξη του ίδιου χρόνου έχουν ήδη ξεσπάσει τοπικές επαναστάσεις στο αυστριακό και γερμανικό έδαφος, ο αυστριακός καρδινάλιος *Schwarzenberg*, σκέφτεται να τροποποιήσει την ισορροπία στην κεντρική Ευρώπη, σύμφωνα με τα πρότυπα του Μέττερνιχ. Με την είσοδο των αψβουργικών κρατών στη γερμανική ομοσπονδία θα ιδρυθεί μια πελώρια αυτοκρατορία η οποία θα κυβερνάται από έναν συγκεντρωτικό οργανισμό που θα υπάγεται στις αρχές της Βιέννης. Οι προσπάθειες που καταβάλλονται αυτή τη χρονική περίοδο για τη συγκρότηση μιας οικονομικής *Mittleeuropa* υπαγορεύονται σε μεγάλο βαθμό από την επιθυμία ικανοποίησης των αυστριακών συμφερόντων και τα επαναστατικά κινήματα του 1848 παίζουν καθοριστικό ρόλο σ' αυτή την προσπάθεια.²¹

Την ίδια περίπου εποχή που ο *List* εκφράζει τις ιδέες του, ένα άλλο σχέδιο εμφανίζεται και συνιστά τον χάρτη της ευρωπαϊκής ιδέας. Πρόκειται για το σχέδιο που καταρτίζεται από τον *Saint-Simon* ο οποίος με τις θεωρίες του προσπαθεί να αποδείξει την ανεπάρκεια των συστημάτων που εκπονήθηκαν στο παρελθόν και απέβλεπαν στην οργάνωση της Ευρώπης. Στο σχέδιο του *Saint-Simon* η ένωση της Γαλλίας και της Αγγλίας αποτελεί τον κύριο μοχλό για την αναδιοργάνωση της Ευρώπης. Η δομή της Ευρώπης θα στηρίζεται στο αγγλικό κοινοβουλευτικό σύστημα, το μόνο πολιτικό καθεστώς που ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του ορθολογισμού, και θα έχει έναν κληρονομικό βασιλιά, πνευματικό και πολιτικό αρχηγό. Θα βασίζεται επίσης και στο «μεγάλο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο» που θα αποτελείται από δυο συνελεύσεις την Άνω και την Κάτω Βουλή (*Chambre Haute-Chambre Bass*). Η κατώτερη Βουλή η Βουλή των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, όπως αποκαλείται, θα συναπαρτίζεται από ανθρώπους φωτισμένους που θα πρέπει να διακατέχονται από έναν «ευρωπαϊκό πατριωτισμό» και θα κρίνουν σύμφωνα με το γενικό συμφέρον. Οι εξουσίες του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου θα είναι οικονομικής φύσεως και θα αφορούν έργα γενικού ενδιαφέροντος καθώς και τη δημόσια εκπαίδευση ολόκληρης της Ευρώπης. Το σχέδιο του *Saint-Simon*, αν και αποτέλεσε τη βάση για την ίδρυση των ευρωπαϊκών κοινοτήτων που συντελέστηκε στις μέρες μας, δεν κα-

θόριζε επακριβώς το βαθμό αυτονομίας που θα διέθεταν τα κράτη μέλη της ομοσπονδίας.²²

Στους μεγάλους διανοητές του XIX αιώνα ανήκει και ο *Proudon* ο οποίος βαθεία επηρεασμένος από τις μεταβολές που επιφέρει στον αιώνα του η αρχή των εθνοτήτων, αντιστρατεύεται το εθνικιστικό κίνημα αλλά αναγνωρίζει το δικαίωμα για αυτοδιάθεση των λαών που ευπάρχει σ' αυτό. Πιστεύει ότι οι εθνοτήτες κρύβουν έναν υπολογίσιμο κίνδυνο: την ίδρυση ισχυρών και ανεξαρτήτων κρατών που θα οδηγηθούν σταδιακά σε πολέμους. Μοναδικός τρόπος για να επικρατήσει η ειρήνη, η ελευθερία, το δίκαιο, η δικαιοσύνη είναι να επιβληθεί στην Ευρώπη το ομοσπονδιακό σύστημα. Η κοινότητα, που πρέπει να στηρίζεται στο δίκαιο και όχι στον αριθμό των ατόμων που την συναπαρτίζουν, μπορεί να εξασφαλίσει στους ανθρώπους της την ελευθερία και τη δικαιοσύνη, γιατί στους κόλπους της τα προβλήματα έχουν τη δυνατότητα να επιλυθούν με βάση τη γνωριμία των ανθρώπων και την καθημερινή εμπειρία. Αν η Ευρώπη οργανωθεί σε ομοσπονδία, θα αποτελέσει μια «συνομοσπονδία των συνομοσπονδιών» και θα συμπεριλάβει τα διάφορα κρατίδια, ιταλικά, ελληνικά, σκανδιναβικά, τα οποία θα προσδεθούν με τα μεγάλα ευρωπαϊκά κράτη σύμφωνα με το αποκεντρωτικό σύστημα. Η αντίθεση του *Proudon* προς την αρχή των εθνοτήτων επέδρασε αρνητικά στην αποδοχή των ιδεών του από την κοινωνία της εποχής του. Η επιρροή τους στο ευρωπαϊκό κίνημα σημειώνεται αργότερα.²³

Οι θεωρίες όμως του *Proudon*, του *Saint-Simon*, το σύστημα της ευρωπαϊκής συμφωνίας δεν αποτελούν τις μόνες θεωρητικές ή πραγματικές προσπάθειες που σημειώνονται στη διάρκεια του XIX αιώνα για την οργάνωση της ευρωπαϊκής ειρήνης. Μετά το 1850, η βιομηχανική επανάσταση και η τεχνολογική πρόοδος, επιδρούν στην αύξηση των διεθνών ζητημάτων που η ρύθμισή τους απαιτεί την συνεργασία των μελών της διεθνούς κοινότητας σε θέματα τεχνικής φύσεως. Η συνεργασία αυτή οδηγεί βαθμιαία στη δημιουργία των δημοσίων διεθνών ενώσεων στους κόλπους των οποίων συμμετέχουν σχεδόν αποκλειστικά, ευρωπαϊκά κράτη. Μ' αυτό τον τρόπο τοποθετούνται οι πρώτες βάσεις της διεθνούς συνεργασίας που στην αρχική της μορφή πηγάζει από γενικότερες διεθνείς ανάγκες.

Μετά τον Α' Μεγάλο Πόλεμο οι ανάγκες πληθαίνουν. Η οικονομική εξαθλίωση της Ευρώπης σε συνδυασμό με την πολιτική της παρακμή επιβάλλει την εμφάνιση νέων σχημάτων. Έτσι παρουσιάζεται η Κοινωνία των Εθνών, ο πρώτος παγκόσμιος διεθνής οργανισμός, η ίδρυση της οποίας αποτελεί σημαντικότατο σταθμό στην εξέλιξη της διεθνούς πολιτικής. Πρωταρχικός σκοπός της Κ. τ. Ε., που οριζόταν άλλωστε και στο προοίμιο του Συμφώνου της, ήταν η προάσπιση και διατήρηση της διεθνούς συνεργασίας και ασφάλειας καθώς και η προώθηση της διεθνούς συνεργασίας σε παγκόσμια κλίμακα. Ας σημειωθεί πως η καινοτομία του Οργανισμού της Γενεύης βρισκόταν στον τρόπο με τον οποίο τα ιδρυτικά μέλη της αποφάσισαν να εφαρμόσουν το σκοπό του, τις διαδικασίες και τους μηχανισμούς για τη διαφύλαξη της ειρήνης του κόσμου. Η Κ. τ. Ε. όμως, όπως άλλωστε και νωρίτερα οι δημόσιες διεθνείς ενώσεις, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εξυπηρετούσαν την προσπάθεια για την Ευρωπαϊκή ενοποίηση. Ωστόσο προώθησαν τη διεθνή συνεργασία αλλά και τη συνεργασία των ευρωπαϊκών κρατών αφού ο χαρακτήρας τους ήταν κατά κύριο λόγο ευρωπαϊκός.²⁴

Αλλά απόπειρες για την ενοποίηση των κρατών σε καθαρά ευρωπαϊκά πλαίσια σημειώνονται και πριν και μετά την ίδρυση της Κ. τ. Ε. Τα Ευρωπαϊκά κινήματα που, στη διάρκεια του XX αιώνα συντελούν στην ανάπτυξη και εξέλιξη της ευρωπαϊ-

κής ιδέας, δεν περιορίζονται στην ανάπτυξη θεωρητικών σχεδιασμών. Το κλίμα της εποχής βοηθά ώστε οι ιδέες των διανοητών να γίνουν γνωστές σε ένα ευρύτερο κοινό. Έτσι στα 1900 ο κοινωνιολόγος και νομικός *Anatol Leroy-Beaulieu* συγκαλεί στο Παρίσι το «Συνέδριο των Πολιτικών Επιστημών» στη διάρκεια του οποίου προτείνει την επίλυση των ευρωπαϊκών προβλημάτων με τη σύσταση μιας «ευρωπαϊκής ομοσπονδίας». Και υποστηρίζει πως η ομοσπονδία αυτή δεν πρέπει να συσταθεί με πρότυπο τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, τονίζοντας μ' αυτό τον τρόπο τη πολιτική ιδιομορφία των ευρωπαϊκών κρατών.²⁵

Αντίθετα, την ανάγκη ιδρύσεως μιας ευρωπαϊκής ομοσπονδίας που θα προσομοιάζει σ' εκείνες των Ηνωμένων Πολιτειών της Β. Αμερικής, της Βρετανικής Αυτοκρατορίας ή της Ρωσίας επικαλείται ο αυστριακός ιδεολόγος *M. Coudenhove-Kalergi* που προσπαθεί να αναμορφώσει την ευρωπαϊκή ιδέα. Ο *M. Coudenhove-Kalergi* πιστεύει πως η αποδιοργάνωση της Ευρώπης που παρατηρήθηκε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο είχε ολέθριες επιπτώσεις στην πολιτική και κοινωνική της εξέλιξη. Πιστεύει ακόμα ότι οι ευρωπαϊκές εθνότητες όπως άλλωστε και ολόκληρη η Ευρώπη διατρέχουν τον κίνδυνο να αλλοτριωθούν από τις διεθνείς δυνάμεις που εξελίσσονται. Γι' αυτό πρέπει να συσπειρωθούν σε μια ομοσπονδία κρατών προς την οποία τα ευρωπαϊκά κράτη θα εκχωρήσουν την κυριαρχία τους. Η ολοκλήρωση της ομοσπονδίας θα συντελεσθεί σταδιακά. Πρώτα θα ιδρυθεί ένα Πανευρωπαϊκό Γραφείο έργου του οποίου να είναι η σύγκληση τακτικών περιοδικών συνελεύσεων. Σε δεύτερο στάδιο θα υπογραφεί μια υποχρεωτική συνθήκη, συνθήκη διατήσεως και εγγυήσεως στην οποία θα συμβληθούν όλα τα δημοκρατικά κράτη της Ευρώπης. Τελευταία προβλέπεται η ίδρυση μιας «πανευρωπαϊκής τελωνειακής ενώσεως» που θα ολοκληρωθεί βαθμιαία. Η «Πανευρώπη», έτσι ονομάζει ο *Coudenhove-Kalergi* την ομοσπονδία του, θα περιλαμβάνει τη βουλή των εθνότητων η οποία θα απαρτίζεται από 300 βουλευτές και τη βουλή των κρατών όπου θα συμμετέχουν 27 μέλη που θα εκπροσωπούν τις ισάριθμες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις. Τέλος, καθορίζονται τα γεωγραφικά όρια της Πανευρώπης, οι σχέσεις της με την Αμερική και την Κοινωνία των Εθνών.

Είναι γεγονός πως οι παραπάνω θεωρίες αναπτύσσονται σε εποχή που οι διεθνείς συγκυρίες ευνοούν την προσπάθεια για μια έμπρακτη εφαρμογή τους.²⁶ Αρχικά ο *Coudenhove-Kalergi* ιδρύει τη «Πανευρωπαϊκή Ένωση» που την προεδρία της αναλαμβάνει ο *Aristide Briand*. Αργότερα, στα 1927 συγκαλεί στη Βιέννη Πανευρωπαϊκό Συνέδριο, όπου για πρώτη φορά το ευρωπαϊκό πρόβλημα γίνεται δημόσια γνωστό.²⁷ Και στα 1929 η γαλλική κυβέρνηση εκφράζοντας τη θεωρητική και ιδεολογική προσπάθεια έξι περίπου αιώνων, προτείνει επίσημα στην Κ. τ. Ε., την ίδρυση μιας ευρωπαϊκής συνομοσπονδίας. Η πρόταση γίνεται από τον *Briand*, πρωθυπουργό της Γαλλίας ο οποίος στις 5 Σεπτεμβρίου του 1929 δηλώνει στη Συνέλευση της Κ. τ. Ε. ότι η γεωγραφική συγκρότηση των ευρωπαϊκών λαών επιβάλλει την ύπαρξη ενός ομοσπονδιακού δεσμού που θα τους συνδέει. Ο ομοσπονδιακός αυτός δεσμός πρέπει να επιτευχθεί κυρίως στον οικονομικό τομέα, και αν δεν θίγει την κυριαρχία των ευρωπαϊκών κρατών θα επιδράσει εποικοδομητικά στην πολιτική και κοινωνική ανάπτυξη της Ευρώπης.²⁸

Οι προτάσεις του *Briand* επηρέασαν θετικά τους αντιπρόσωπους των κρατών-μελών της Κ. τ. Ε., οι οποίοι του ανέθεσαν τη σύνταξη ενός υπομνήματος. Σκοπός τους ήταν να υποβάλλουν το υπόμνημα στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις ώστε να διαπιστώσουν αν αυτές είχαν πρόθεση να συμβάλλουν στην πραγματοποίηση της ομοσπονδίας. Ο *Briand* προχώρησε στη σύντα-

ξη του υπομνήματος το οποίο έφερε χρονολογία 1η Μαρτίου 1930 και τίτλο «Υπόμνημα επι της οργανώσεως ενός καθεστώτος ευρωπαϊκής ενώσεως». Δυο σημεία όμως του σχεδίου αυτού προκάλεσαν την έκπληξη των ευρωπαϊκών κρατών: α) το οικονομικό πρόβλημα της Ευρώπης θεωρείτο σπουδαιότερο από το πολιτικό, β) δεν προσδιοριζόταν με σαφήνεια η μορφή της συνεργασίας των ευρωπαϊκών κρατών.²⁹

Ας σημειωθεί ότι μόνο η Γιουγκοσλαβία αποδέχθηκε ορισμένα σημεία του υπομνήματος *Briand*. Η Μεγάλη Βρετανία υποστήριξε πως η ίδρυση μιας ευρωπαϊκής ενώσεως, με τις προϋποθέσεις που ορίζονταν, θα υποδαύλιζε το διεθνή ανταγωνισμό και την εχθρότητα των κρατών σε παγκόσμια κλίμακα.

Η αρνητική αποδοχή του υπομνήματος *Briand* από τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις οδήγησε στην αποτυχία των προσπαθειών που καταβλήθηκαν εκείνη τη χρονική περίοδο και έτειναν στην πραγματοποίηση μιας ευρωπαϊκής ενώσεως. Η αποτυχία αυτή οφείλεται σε δυο σημαντικά γεγονότα: α) η εκλογική νίκη του Hitler στη Γερμανία, στις 14 Σεπτεμβρίου 1930, προοιωνίζε τις μετέπειτα επιτυχίες του, β) τα εσωτερικά προβλήματα των ευρωπαϊκών κρατών που οδήγησαν βαθμιαία στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν άφηναν μεγάλα περιθώρια στις κυβερνήσεις της Ευρώπης για την οργάνωσή της.³⁰

Συμπεράσματα.

Οι πρώτες θεωρίες που ασχολούνται με την ευρωπαϊκή ενοποίηση εμφανίζονται προς το τέλος του Μεσαίωνα και τις αρχές της Αναγεννήσεως, όταν το φεουδαρχικό σύστημα αρχίζει να υποχωρεί, και στην Ευρώπη αναπτύσσονται τα πρώτα εθνικά ανεξάρτητα κράτη. Η κατάσταση που επικρατεί στον ευρωπαϊκό χώρο εξαιτίας των αδιάκοπων πολέμων, επισύρει την προσοχή των διανοητών οι οποίοι προτείνουν ποικίλους θεωρητικούς σχεδιασμούς για την ενοποίηση και την ειρήνευση της Ευρώπης. Έτσι τα πρώτα σχέδια πηγάζουν από μια πραγματική ανάγκη, την ανάγκη συσπειρώσεως των ευρωπαϊκών κρατών που θα έχει σαν πρωταρχικό μέλημα την εγκαθίδρυση της ειρήνης μεταξύ τους. Στην αρχική τους δηλ. μορφή εμφανίζονται σαν μια προσπάθεια περιορισμού των πολέμων.

Τα περισσότερα σχέδια προβλέπουν συνήθως μια ενοποιημένη Ευρώπη που θα στηρίζεται στο ομοσπονδιακό σύστημα και πολλοί από τους θεωρητικούς βασίζουν αυτή τους την άποψη στην κοινή πολιτιστική παράδοση των ευρωπαϊκών λαών. Στα σχέδια αυτά, που συνεχίζουν να αναπτύσσονται όλους σχεδόν τους αιώνες που ακολουθούν, οι συντάκτες τους, εξευρισκουν και προτείνουν στους ηγεμόνες της Ευρώπης μεθόδους οι οποίες θα επιτρέψουν την ειρηνική επίλυση των διαφορών που θα ανακύψουν μεταξύ των κρατών-μελών της ενώσεως. Οι θεσμοί που προβλέπονται είναι συνήθως αντιπροσωπευτικοί και άλλοτε προσλαμβάνουν τη μορφή κοινοβουλίων άλλοτε εμφανίζονται ως μόνιμα συνέδρια, και άλλες φορές ως παγκόσμιες συνελεύσεις ή παγκόσμια δικαστήρια.

Οι θεωρητικοί όμως σχεδιασμοί, που πολλές φορές κρίθηκαν ως ουτοπιστικοί, δεν αρκούν για την πραγματοποίηση μιας ευρωπαϊκής ενώσεως. Έτσι η πρώτη μορφή συνεργασίας των ευρωπαϊκών κρατών που αποσκοπεί στην οργάνωση και διατήρηση της ειρήνης στον ευρωπαϊκό χώρο θα προκύψει μετά από γεγονότα ιστορικοπολιτικής σημασίας, μετά δηλ. τη γαλλική επανάσταση του 1789, η οποία επηρεάζει ριζικά την πολιτική και κοινωνική εξέλιξη της Ευρώπης.

Την εποχή αυτή, στα 1815, οι Μεγάλες Δυνάμεις εφαρμόζουν το σύστημα της ευρωπαϊκής συμφωνίας σκοπός του οποί-

ου είναι η προάσπιση της ειρήνης που οι ίδιες έχουν επιβάλλει στη Βιέννη. Αν και το σύστημα αυτό αποβλέπει ουσιαστικά στη διασφάλιση των κυριαρχικών συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων, εντούτοις αποτελεί την πρώτη μορφή οργάνωσης ευρωπαϊκών κρατών, με συγκεκριμένους σκοπούς και στόχους που θα επιτυγχάνονται με καθορισμένα μέσα.

Παρόλο που το σύστημα της Ευρωπαϊκής συμφωνίας διαρκεί έως τις αρχές του Α΄ Μεγάλου Πολέμου οι αδυναμίες του φαίνονται πολύ νωρίς, γεγονός που επιδρά ίσως στην εμφάνιση και άλλων θεωριών σχετικών με την ευρωπαϊκή ενοποίηση.

Σπουδαιότατη θέση στον τομέα των ευρωπαϊκών δοξασιών κατέχουν οι ιδέες του Μ. Coudenhove-Kalergi που αναπτύσσονται στα πρώτα χρόνια του μεσοπολέμου. Οι διεθνείς συγκυρίες της εποχής επιτρέπουν στη γαλλική κυβέρνηση να αναλάβει την πρωτοβουλία για μια ουσιαστική προσπάθεια πραγματοποίησης των παραπάνω θεωριών. Η απόπειρα όμως αυτή ναυαγεί. Τα πρώτα σημάδια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έχουν αρχίσει να εμφανίζονται στο πολιτικό στερέωμα της Ευρώπης.

Τελειώνοντας την ιστορική επισκόπηση της ευρωπαϊκής ιδέας, θα πρέπει να τονισθεί, ότι οι διάφορες θεωρίες που αναπτύχθηκαν από τον Μεσαίωνα έως τις αρχές του 20ου αιώνα κατέδειξαν α) την ανάγκη για μια ευρωπαϊκή ενοποίηση και β) τους βασικούς θεσμούς και μεθόδους βάσει των οποίων θα ήταν εφικτή αυτή η ενοποίηση. Οπωσδήποτε όμως η οργάνωση των ευρωπαϊκών κρατών, που σημειώθηκε στις μέρες μας, οφείλεται πρώτιστα στην πρωτοβουλία των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων που κατανόησαν το πρόβλημα, αλλά είχαν και την δυνατότητα να το πραγματοποιήσουν.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η ιστορική καταγωγή της ευρωπαϊκής ιδέας αποτελεί ταυτόχρονα και την ιστορική προέλευση των διεθνών οργανισμών και χαρακτηρίζεται από δυο βασικά ιδεολογικά ρεύματα: μια αντίληψη ηπειρωτική που υποδιαιρείται σε λατινική και γερμανική και μια αγγλοσαξωνική. Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της πρώτης κατηγορίας είναι οι Pierre Dubois, Emeric Crucé, Sully, de Saint-Pierre, Leibnitz, Kant. Τη δεύτερη αντιπροσωπεύουν οι William Pennu, Jhon Bellers, Jeremie Bentham, Βλ. C. Rousseau, Droit International Publique, T. II, Les sujets de Droit. (1974)-pp. 453-461.
2. Στη διάρκεια του Μεσαίωνα, εποχή που αρχίζουν να αναπτύσσονται οι πρώτες θεωρίες, η εκκλησία έπαιξε καθοριστικό ρόλο στα ευρωπαϊκά πράγματα. Η πολιτική σύνταξη μιας ενωμένης ευρώπης συνιστά βασική αρχή αυτής της περιόδου, αρχή που διεκδικείται από δυο δυνάμεις που κυριαρχούσαν τότε: τον Πάπα και τον Αυτοκράτορα. Οι δυνάμεις αυτές είχαν σκοπό να οργανώσουν την Ευρώπη αλλά η αρχή της ενότητας έφερε το αντίθετο αποτέλεσμα: διαίρεσε βαθιά τη μεσαιωνική Ευρώπη. Ας σημειωθεί πως οι διάφορες εθνότητες δεν είχαν παρά μια υποτυπώδη συνείδηση της ατομικότητάς τους. Δέχονταν ότι υπεράνω των λαών και των βασιλέων έπρεπε να υπάρχει μια γενική, μια παγκόσμια δύναμη, ισαδία βαθιά επηρεασμένη από την χριστιανική διδασκαλία.
Αργότερα, στην Αναγέννηση, μια άλλη αρχή κυριαρχεί στα ευρωπαϊκά πράγματα. Η διαίρεση της Ευρώπης που δεν είναι μόνο πολιτική, αλλά ταυτόχρονα θρησκευτική και οικονομική Βλ. L. Cartou, Precis des organisations européennes (1967), III, ILVII, XVII, XVIII, XX, XXXVII, XXXVIII. Για την έννοια της πολιτικής ενότητας στη διάρκεια της ευρωπαϊκής περιόδου βλ. επίσης C. Lange, Histoire de la doctrine pacifique et de son influence sur le developement du droit, R.C.A.D.I., III (1926), 175-423 στη σελ. 201, και στις σελ. 202-207.
3. Τα σχέδια αυτά δεν ανταποκρίνονταν πάντα στην πραγματικότητα. Συνήθως ήταν ουτοπικά. P. Teitgen. Europe de l'ouest, στο Les organisations Regionales-Internationales. F.I. (1971), 9. Θ. Χριστοδουλίδης, Εισαγωγή εις την Γενικήν Θεωρίαν των Διεθνών

Οργανισμών, (1976) 63-77, στη σελ. 66. Πληροφοριακά αναφέρεται και το άρθρο του C. Dupuis «Les antecedents de la S.D.N.», R.C.A.D.I., II (1937), 5-109.

4. B. Vuyenne, Histoire de l' idée européenne, (1964), - 52-58. L. Cartou, op. cit., XXXIX, LX. C. Lange, op. cit., 207-209.
5. Το σχέδιο αυτό έμεινε γνωστό στην ιστορία ως «σχέδιο Podiebrad» γιατί ο βασιλιάς της Βοημίας επέφερε στα γραπτά του Marin σοβαρές τροποποιήσεις. Ας σημειωθεί πως το σχέδιο ήταν αισθητά επηρεασμένο από τις ιδέες του Dubois.
6. B. Vuyenne, op. cit., p. C. Lange, op. cit., 209-211.
7. Ο πλήρης τίτλος του βιβλίου του Crucé που δημοσιεύθηκε το 1623, είναι: «Le nouveau Cynée ou Discours des Occasions et Moyens de établir une Paix Générale et la liberté du commerce par tout le monde. O Crucé υποστηρίζει το απάνθρωπο του πολέμου και πιστεύει πως: La guerre est sans profit». Προχωρεί δε ακόμα περισσότερο προτείνοντας λύσεις για τη διασφάλιση της ειρήνης: «Le labourage nourrit un Etat et le trafic l' agrandit». Voilà les conquêtes pacifiques auxquelles il convient de consacrer l' activité humaine». B. Vuyenne, op. cit., Η πρόταση του για την ελεύθερη διακίνηση «ανθρώπων και αγαθών» υπενθυμίζει πολλά από τα μέτρα που ισχύουν σήμερα στις χώρες της Ε.Ο.Κ.
8. Ο Sully, ονομάζει το Χριστιανικό Συμβούλιο Conseil tres Chretien και από τα σαράντα μέλη του τέσσερα αντιστοιχούν στα μεγάλα κράτη και δυο στα μικρότερα. Βλ. B. Vuyenne, op. cit. 73-84, L. Cartou, op. cit., LX-XLI, C. Lange, op. cit., 241-248.
9. Ο Penn καθορίζει τον αριθμό των ψήφων βασιζόμενος στη δημογραφική και οικονομική δυνατότητα του συμβαλλόμενου κράτους. Π.χ. αναγνωρίζει οκτώ αντιπροσώπους για την Ιταλία, τέσσερις για την Πολωνία, τις Ενωμένες Επαρχίες (Βέλγιο-Ολλανδία και Σουηδία), δώδεκα για τη Γερμανία κ.λ.π. Ο Penn δέχεται στον όμιλο των ευρωπαϊκών κρατών την Τουρκία και τη Ρωσία, όπως άλλωστε και ο Crucé από τον οποίο έχει επηρεασθεί σημαντικά. Λίγο αργότερα, στα 1710 ο Jhon Bellers θα αναπτύξει ιδέες παραπλήσιες μ' αυτές του Penn. Βλ. B. Vuyenne, op. cit., 84-86.
10. L. Cartou, op. cit., XLI, C. Lange, op. cit. 287-293, C. Rousseau, op. cit.
11. Ο de Saint Pierre θεωρούσε απαράδεκτη την ύπαρξη μυστικής διπλωματίας μεταξύ των κρατών μελών της συμμαχίας. Σοβαρότατη καινοτομία για την εποχή εκείνη αν αναλογισθεί κανείς ότι η μυστικότητα στη διπλωματία καταδικάστηκε μόνο μετά τον τερματισμό του καταστροφικού Α΄ Μεγάλου Πολέμου από τον αμερικανό πρόεδρο Willson με το διάγγελμα της 8ης Ιανουαρίου 1918. Βλ. B. Vuyenne, op. cit., 92-94. Γ. Τενεκίδης, Δημόσιον Διεθνές Δίκαιον (1963), 258-261.
12. Ο Rousseau κατηγορεί τον αββά de Saint Pierre για ουτοπισμό. Γράφει χαρακτηριστικά: «... il avait tant de plaisir a voir marcher sa machine... qu' à peine songeait-il aux moyens de la faire aller; Κριτική στο έργο του Saint Pierre άσκησε και ο Voltaire ο οποίος δημοσίευσε ένα λιβελογράφημα με τίτλο «Recit de l' Empereur de Chine l' occasion du projet de paix perpetuelle. Την ίδια εποχή ασχολούνται με την ευρωπαϊκή ιδέα ο Montesquieu και ο Bentham, B. Vuyenne, op. cit., 94-99, D. de Rougemont, Vint huit siècles d' Europe 1961, 136.
13. B. Vuyenne, op. cit., 107, D. Cartou, op. cit., XLIII, C. Lange, op. cit., 347-353.
14. Οι στρατιωτικοί συνασπισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων που σχηματίστηκαν στη διάρκεια των ναπολεόντιων πολέμων στρέφονταν αρχικά κατά του Βοναπάρτη. Δεν έλλειπαν όμως και ουσιαστικότερα σχέδια. Στα 1805, όταν ακόμα ο Ναπολέων βρισκόταν στο απόγειο της δόξας του, ο άγγλος πολιτικός Πιττ ο νεώτερος συντάξε ένα σχέδιο οργάνωσης της Ευρώπης όπου προτεινόταν διάφοροι μέθοδοι για τη μείωση του γαλλικού γοήτρου. Η Αγγλία, η Ρωσία, η Αυστρία, η Πρωσία και η Γαλλία θα αποτελούσαν τις πέντε Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης. Η Γαλλία λόγω του ρόλου που είχε διαδραματίσει στα ευρωπαϊκά πράγματα θα περιοριζόταν από άλλες δευτερευόντες δυνάμεις που θα προσπαθούσαν να αντιμετωπίσουν πιθανή γαλλική επίθεση. Σημαντικό είναι πως οι ιδέες αυτές του Πιττ επηρέασαν τον τσάρο της Ρωσίας Αλέξανδρο τον Α΄ σε τέτοιο βαθμό ώστε η αγγλική και η ρωσική εξωτερική πολιτική,

- παρά τους διαμετρικά αντίθετους στόχους τους, κυρίως στο θέμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, να ταυτίζονται ως προς την εγκαθίδρυση ενός status quo στον ευρωπαϊκό χώρο. Οποιοδήποτε το σχέδιο του Πιττ δεν μπορεί να συγκριθεί με τα προηγούμενα που αναπτύχθηκαν από τους θεωρητικούς των περασμένων αιώνων. Το σχέδιό του ήταν περισσότερο ρεαλιστικό γιατί έπρεπε να αντιμετωπισθεί ριζικά ένας άμεσος κίνδυνος. Η σημασία του έγκειται στο ότι προοιωνίζε την οργάνωση της Ευρώπης όπως αυτή πραγματοποιήθηκε μετά το 1815. Βλ. Π. Πετρίδη, Σχέδια για την οργάνωση της ειρήνης στα χρόνια της αποκαταστάσεως, ανατ. τ. Ι., (1977), Μάρ. Δ.Ε.Β.Ε.Θ. (1977), 4-6.
15. Ο Reuter εξηγεί πως η σημασία της ιστορικής περιόδου που αρχίζει στα 1815 έγκειται στο ότι τότε εμφανίζεται η ύπαρξη δυο διεθνών κοινωνιών: της Ευρώπης και της παγκόσμιας διεθνούς κοινότητας. Υποστηρίζει δε ότι: «... La seconde commençant à se dessiner très lentement, alors que le XIX siècle va marquer une expansion européenne sans précédent, bien plus forte encore que celle du XVI siècle...» P. Reuter, Organisations Europeennes, (1970), 11-15 στη σελ. 11.
  16. Η υποχρέωση των μελών της Τετραρχίας να συνέχονται σε τακτά χρονικά διαστήματα και η έλλειψη συγκεκριμένης διαδικασίας θεωρούνται από τις βασικές αδυναμίες του συστήματος της Ευρωπαϊκής συμφωνίας. Βλ. Θ. Χριστοδουλίδη, *op. cit.*, 69-73, του ίδιου, Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων, τ. Α' 1815-1856 (1980), 281-282, C. Lange *op. cit.* 357-363. Πετρίδη, *op. cit.* 16-18, P. Reuter, *op. cit.* 13, L. Cartou, *op. cit.* XXXI - XXXII.
  17. L. Cartou *op. cit.* XXXII.
  18. L. Cartou *op. cit.* XXXII - XXXIII, P. Reuter, *op. cit.* II.
  19. Οι δυνάμεις αυτές αποκατέστησαν και δυνάμεις της αλλαγής γιατί πράγματι μετέβαλλαν τη ροή της ευρωπαϊκής ιστορίας. Ιδιαίτερα ο εθνικισμός έπαιξε θεμελιακό ρόλο στην ιστορία του XIX αιώνα ο οποίος αποκατέστη αιώνας των εθνοτήτων. Ένας από τους σπουδαιότερους εκπροσώπους του εθνικισμού, ο ιταλός Giuseppe Mazzini, ονειρευόταν «L' unité par la séparation, la fusion dans la distinction». B. Vuyenne, 126-127.
  20. Υπέρμαχος της έννοιας της Mitteleuropa ήταν ο Constantin Franz και ο Naumann. Η ιδέα της Mitteleuropa υπαγορεύθηκε από λόγους πολιτικούς, από την ανάγκη να ενισχυθεί η θέση και η αποστολή της Αυστρίας και των γερμανικών χωρών στην περιοχή της Ανατολής. Γιατί στο μεταξύ η Ρωσία είχε αναπτυχθεί σε δεσποτική δύναμη και απειλούσε να ανατρέψει τις συνταγματικές ελευθερίες που είχαν θεθεί από τους επαναστάτες και να διαταράξει την ειρήνη στην Ευρώπη.
Ας σημειωθεί πως η Ρωσία και η Αμερική συνιστούσαν για τους θεωρητικούς του XIX αιώνα τις δυο μελλοντικές υπερδυνάμεις εναντίον των οποίων έπρεπε να συσπειρωθεί η Ευρώπη. Σκέψη οπωσδήποτε προφητική. Βλ. B. Vuyenne *op. cit.*, 154. J. Drozz, L' Europe Centrale (1960), 53-101, στις σελ. 53, 54, 63. L. Cartou *op. cit.*, XLIII.
  21. Αν και οι επαναστάσεις του 1848 ήταν καθαρά εθνικές και στρέφονταν κατά των κυρίαρχων κρατών, στη Γερμανία επικρατούσε η γνώμη πως, διάλυση της Αψβουργικής Μοναρχίας θα επέφερε το χάος. Η άποψη αυτή επικράτησε στο Συνέδριο της Φρανκφούρτης (1848) όπου οι συνέδριοι γερμανοί βουλευτές υποστήριζαν την ανάγκη διατηρήσεως της Αυστριακής συνοχής αλλά και μεταξύ των ολαβικών λαών οι οποίοι πίστευαν πως η Αυστρία διαφύλασσε την εθνική τους υπόσταση και θα μπορούσαν εξαιτίας αυτού του γεγονότος να απολαύσουν μιας δοτής αυτονομίας. Βλ. J. Droz *op. cit.* 63-22.
  22. Οι θεωρίες του Saint-Simon επηρέασαν πολλούς από τους φιλόσοφους του XIX αιώνα που μάχονταν για τη διατήρηση και ανάπτυξη της ευρωπαϊκής ιδέας. Οι M. Chevalier, C. Lemonnier, M. Chretien είναι από τους πιο γνωστούς. Δεν πρέπει να παραληφθεί η αναφορά και στον Auguste Comt. Στη «δυτική δημοκρατία» του Comt μεταξύ των «αποικιακών» δυνάμεων θα συγκαταλέγονται και οι Ηνωμένες Πολιτείες όπως και πολλά από τα έθνη της Νότιας Αμερικής. Βλ. L. Cartou, *op. cit.* XLIII-XLIV, d. Re rougemont, *op. cit.*, 200, B. Vuyenne, *op. cit.*, 134-144.
  23. P. de Rougemont, *op. cit.* 260, B. Vuyenne, *op. cit.*, 134-144. Αντί-
- θετος προς το εθνικό φαινόμενο το οποίο θεωρούσε ως μία «Super Structures» ήταν και ο K. Marx. Οι ιδέες του για την ευρωπαϊκή ενοποίηση αποκραυγαζώνταν στις ακόλουθες φράσεις, που διατυπώθηκαν στα 1846: « Les chimères d' une republique européenne, d' une paix perpétuelle sous une organisation politique... sont devenues aussi grotesques que la phraséologie de l' union des peuples sous l' égide de la liberté universelle du commerce... Les proletaires seuls peuvent abolir la nationalité, le proletariat qui s' evaille peut seul permettre aux nations de fraterniser». B. Vuyenne, *op. cit.*, 151.
24. Θ. Χριστοδουλίδη, Εισαγωγή εις την Γενικήν Θεωρίαν των Διεθνών Οργανισμών (1976), 78-82, 85-92, P. Reuouvin, Histoire des relations internationales, II, 186, Σ. Λάσκαρη, Διπλωματική Ιστορία της Συγχρόνου Ευρώπης 1914-1939, (1954), 125-126, P. Reuer, *op. cit.*, 14.
  25. B. Vuyenne, *op. cit.*, p.p. 156-160.
  26. Την εποχή εκείνη ο θεσμός της κοινωνίας των Εθνών είχε κλονισθεί από την αποτυχία του πρωτοκόλλου της Γενεύης, του Οκτωβρίου 1924, που αφορούσε τον ειρηνικό διακανονισμό των διεθνών διαφορών. Εξάλλου το σχέδιο Dawes είχε γίνει αποδεκτό από τα ευρωπαϊκά κράτη και έτοι η ιδέα της πανευρώπης υιοθετήθηκε από τη γαλλική κυβέρνηση στα μέλη της οποίας ο Coudanhove-Kalergi έστειλε επιστολή όπου πρότεινε να ιδρυθούν οι «Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης» (ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στα 1848 από τον Ιταλό Carlo Cattaneo. Βλ. B. Vuyenne *op. cit.*, 156. N. Χατζηβασιλείου, Ευρωπαϊκή Ένωση (1932), 11-15, 19.
  27. Ο Coudenhove-Kalergi στη δήλωση που έκανε στο Συνέδριο εκείνο καθόρισε το ευρωπαϊκό πρόβλημα ως εξής: «Est-il possible que sur la petite-presque île européenne vingt-cinq Etats vivent côte à côte dans l' anarchie internationale sans qu' un pareil état de chose conduise à la plus terrible catastrophe politique économique et culturelle? L' avenir de l' Europe depend de la reponse qui sera donnée à cette question. Il est donc entre les mains des Européens. Vivant dans des Etats démocratique, nous sommes coresponsables de la politique de nos gouvernements. Nous n' avons pas le droit de nous borner à la critique, nous avons le devoir de contribuer à l' élaboration de nos destins politiques...». P. Teitgen, *op. cit.*, 10.
  28. Στο υπόμνημα του Briand αναφερόταν πως: «...la charte constitutive de l' organisation devait assurer le rapprochement progressif des économies européennes en vue de l' établissement d' un «marché commun», mais il précisait que l' économique devait rester subordonné au politique...» P. Teitgen, *op. cit.*, 11. Για το σχέδιο του Briand βλ. και K. Σβολόπουλου, «Η ελληνική στάση απέναντι στο σχέδιο Μπριάν και στην Ομοσπονδιακή Ένωση της Ευρώπης», Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου 3: 1982, 519-530.
  29. P. Teitgen, *op. cit.*, 10-12. K. Σβολόπουλου, *op. cit.*, όπου αναφέρεται αναλυτικά η θέση της ελληνικής κυβερνήσεως απέναντι στο σχέδιο Briand.
  30. Για τις πληροφορίες τις σχετικές με τις θεωρίες του Coudenhove-Kalergi και την πρωτοβουλία της γαλλικής κυβερνήσεως βλ. και N. Χατζηβασιλείου, *op. cit.*, XLIV-XLV, P. Reuter, *op. cit.*, 14-15, P. Teitgen, *op. cit.*, 10-12. Πληροφοριακά βλ. και τις μελέτες: N. Politis, «Le projet d' union Européenne et la S. D. N.», ανατ. από την Revue de Droit International (1930), D. Kitsikis, «La Grèce et la projet Briand d' Union Européenne du 1er Mai 1930», Revue d' Histoire Moderne et Contemporaine», XII (1965), 203-218.